

Mikä on suomalainen kanapee?

Punkalaitumen Yli-Kirran ulkomuseon piharakennuksen pirtissä on poikkeuksellisen pitkä ja komea puinen sohva. Paikkakunnalla on tapana nimittää sohvia *istuttavaksi*, mutta tämä taitavan puusepän nikkaroima uljas istuin on kuitenkin punkalaitumelaisen puheenparren mukaan *kanapee* (kuva 1). Jälkimmäinen murrenana kuuluu nykyisin jokaisen keskivertosuomalaisen sanavarastoon. Sillä ymmärretään asiayhteydestä riippuen milloin leposohvaa, milloin tietynlaista päällystettyä leivonnaista.

Nykysuomen sanakirjankin mukaan termi on äkkiä määritelty. *Kanapee* on substantiivi, joka tarkoittaa eräänlaista sohvaa ja erästä voitaikinaleivosta. Milloin sana on kirjakieleen tullut, sitä ei kerrota. Suomen sanojen alkuperää esittelevä etymologinen sanakirjakaan ei tässä auta, ei myöskään Vanhan kirjasuomen sanakirja.¹ Lönnrotin vuonna 1874 ilmestyneessä Ruotsalais-Suomalaisessa sanakirjassa on kuitenkin hakusana *kanappi*, *kanapin*, jonka ruotsinkieliseksi vastineeksi on ilmoitettu ”kanapé”.

Tuoreemmat tietosanakirjat kertovat kanapee-sohvan nimen palautuvan ranskan kautta kreikankieleen, jossa *konopeion*-niminen laite tarkoitti moskiittoverkolla varustettua egyptiläistä vuodetta.²

Eräaseen tietosanakirjaan valittu kuva *kanapeesta* esittää 1700-luvun – miksei ranskalaistakin – tyylisohvaa. Se on pehmustettu, ikään kuin kolmesta nojatuolista kokoonpantu istuinsohva (kuva 2). Tuohon aikaan tiedetään Ruotsin hovin suosineen ranskalaisia taiteilijoita niin rakennus- kuin sisustustaiteenkin aloilla. Kurkistus ruotsinkieliseen terminologiaan antaakin paljon suomea enemmän tietoa tästä *kanapeesta*.

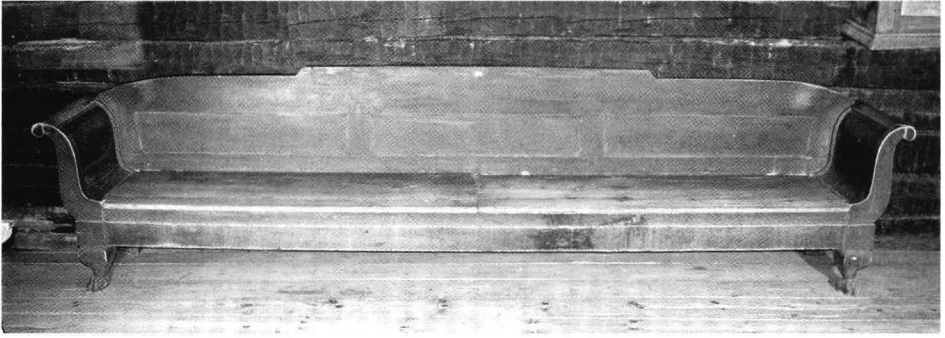
Etymologit ovat jäljittäneet ensimmäiset ruotsinkieliset kirjalliset maininnat eräänlaisesta leposohvasta (”ett slags vilsoffa”) merkitsevää *kanapé*-termistä 1700-luvun ensimmäiselle puoliskolle. Se on saatu odotuksen mukaisesti ranskankielisestä nimityksestä *canapé*. Rinnakkaisena nimenä mainitaan italian *conope*. Saksalaisetkaan sanakirjat eivät *kanapee*-nimistä leposohvaa ennen vuotta 1744 tunne. Ranskan kielessä *canapé* on ollut käytössä jo 1600-luvun puolivälistä lähtien.³ Se on tuolloin, barokin aikakaudella merkinnyt pehmustettua, sivu- ja selkänojalla varustettua leposijaa, sohvaksi sitä ei vielä tuohon aikaa kutsuttu.⁴

¹ Nykysuomen sanakirja 1990; Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 1, 1992; Vanhan kirjasuomen sanakirja II, 1994.

² Otavan Iso Tietosanakirja, 1963.

³ Hellqvist 1957 *kanapé*; SOAB *kanapé*; Kluge 1957 *kanape*; www.google.com *kanapee*.

⁴ Ruotsin kielen *soffa*-sanaa ei ole käytetty ennen 1600-luvun loppua ja sen arvellaan lainautuneen kieleen pehmustetun istuimen nimenä ranskan kautta, vaikka sanan juuria on etsittäväkin arabiankielen *sopha*-, *sofa*-sanasta. SML 3.

Kuva 1. Punkalaitumen Yli-Kirran talonpoikaimuseoon on lahjoitettu Liitsolan kylän Eskolan talosta salin *kanapee*, nelimetrisen, komea ja hienosti koristeltu puusohva. Edustustilojen arvon mukainen huonekalu oli käytössä viimeisiin sotiin saakka. Valok. J. Nummela 2005.

Fig. 1. This kanapee, a four-metre long, handsome and finely decorated wooden sofa was donated to the Yli-Kirra Peasant Culture Museum at Punkalaidun from Eskola farm in the village of Liitsola. This piece of furniture was in keeping with the standard of the rooms of the farmhouse for receiving and entertaining visitors and it was in use until the Second World War. Photo J. Nummela 2005.

Ranskalaisen taidemaalarin Jacques-Louis Davidin vuonna 1800 päiväämässä öljymaalauksessa *Madame Recamier* lepäilee nuori nainen leposohvalla, millaiseksi nykysuomalainen sanan käyttäjä kanapee-sohvan mieltää: selustaa sohvassa ei välttämättä ole, mutta päädyt kaartuvat linjakkaasti siinä istuvan vartaloa mukailien (kuva 3).

Kanapee-termi löytyy myös, kuten aluksi mainittiin, suomenkielisestä ruokasastosta: toisaalta se on pieni, kauniisti päällystetty voileipä, toisaalta makea voitainkaleivonnainen. Kielimiehet ovat ratkaisseet sanan historian, mutta tätä syötävää herkkua ei tässä esityksessäni ole tarkoitus käsitellä. Samaa juurta sana kuitenkin on kuin artikkelimme huonekalun nimi.

Murresanoja

Punkalaitumelaisten nimitys komealle puiselle sohvalle panee tutkijan etsiytymään murteiden pariin selvittääkseen suomalaisen *kanapeen* arvoitusta. Siellä odottaakin häntä iloinen yllätys: *kanapeen* lisäksi suomen murteissa tunnetaan, Lönnrotinkin käyttämän sanamuodon selittäen, muodot *kanappi* ja *kanoppi* ja lisäksi karjalan kielessä lysteiltä kuulostavat variaatiot *kanapeli* ja *konapeli*. Nämä kaikki osoittautuvat mielenkiintoisiksi alueellisiksi ilmaisuiksi kartalle sijoitettuina (kartta 1).

Kanapee-sanain levinneisyydessä on erikoista sen kahtia jakautuneisuus. Läntisen Etelä-Suomen (Punkalaidun, Sääksmäki) muutaman talletetun ilmaisun lisäksi sen käyttöalueena nousee esiin – vähän yllättäen – Keski-Pohjanmaa ja Pohjois-Savo.

Sama käyttöalueen kahtalaisuus koskee myös termejä *kanoppi* ja *kanappi*. Tosin muunnelma *kanappi* on lännessä yksinomainen, kun muoto *kanoppi* sen sijaan tunnetaan *kanapin* rinnalla sanan itäisemmällä esiintymisalueella pari kertaa (kartta 1).

Läntisestä Etelä-Suomesta *kanappi* mainitaan seuraavista pitäjistä: Harjavalta, Nakila, Taivassalo, Vihti. Tästä täysin erillään oleva itäinen edustus on hyvin laaja ulottuen Virolahdelta ja Karjalan Kannakselta entiseen Raja-Karjalaan sekä Pohjois-Karjalaan.

Kuva 2. Tietosanakirjaan valittu kuva *kanapee-*nimisestä tyyliohvasta esittää ikään kuin kolmesta istuimesta yhteen sulautunutta huonekalua. Tähän tuoleista rakentuvan sohvan alkumuotoon palautuvat myös myöhemminkin istumasohville tyypilliset neljä etujalkaa. Otavan Iso Tietosanakirja 1963, *kanapee*.

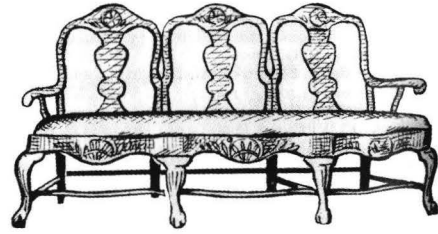
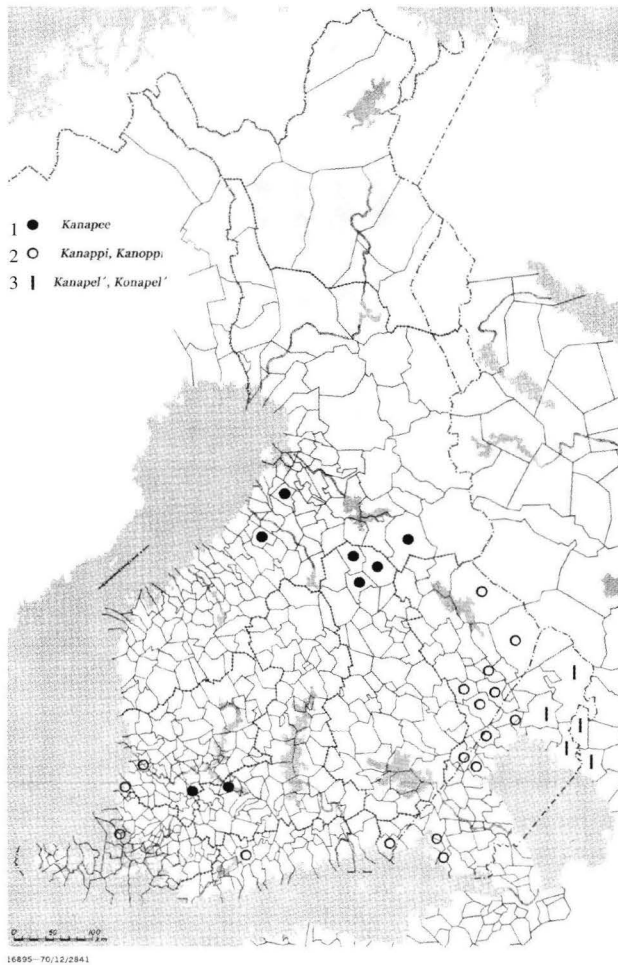
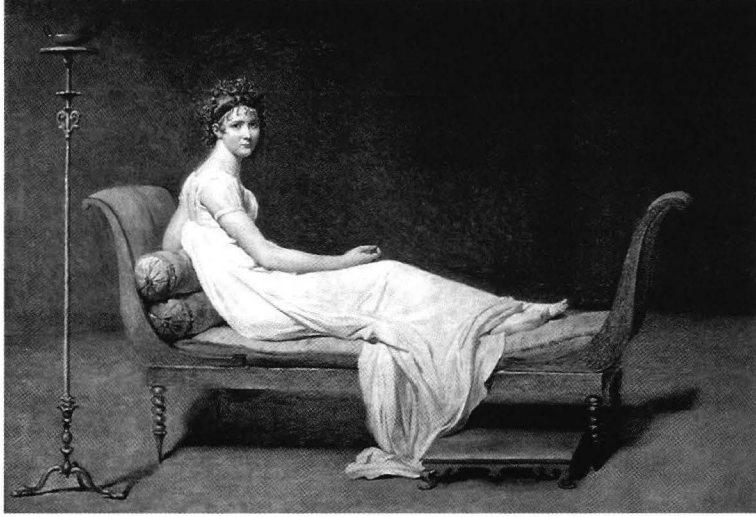

Fig. 2. This Finnish encyclopaedia illustration of a period sofa known as the *kanapee* shows a piece of furniture that appears to be made of three conjoined seats. The four front legs that were typical of later settees also derive from the original form of the sofa that combined chairs.

Kartta 1. Suomen murteiden *kanapee-*, *kanappi-*, *kanoppi-*, *kanapeli-*, *konapeli-* nimitysten levinneisyysalue. 1. kanapee, 2. kanappi/kanoppi, 3. kanapeli/konapeli. KKTK:SMS.

Map 1. The distribution of *kanapee*, *kanappi*, *kanoppi*, *kanapeli* and *konapeli* terms in the dialects of Finnish. 1. kanapee, 2. kanappi/kanoppi, 3. kanapeli/konapeli. KKTK:SMS.

Kuva 3. Jacques-Louis Davidin vuonna 1800 maalaama Madame Recamier, lähes kaksi ja puoli metriä leveä öljymaalaus Louvren taidemuseossa, on muokannut monien mielikuvaa kanapee-istuimesta. (Kuva on internetistä.)

Fig. 3. Jacques-Louis David's almost two-metre wide oil painting Madame Recamier, from 1800, currently in the Louvre, has shaped the concept of the canapé seat in the minds of many people. (Image from the Internet).

Sanan itäisille esiintymille löytyy vastineet venäjän murteista, *kanápa*, *kanáp*, *kanapél* jne. tunnetaan mm. Euroopan-puoleisen Venäjän läntisissä kuvernementeissa.⁵

Murresanojen merkityksistä

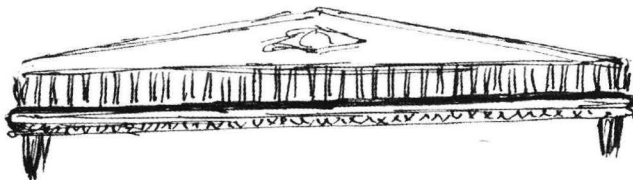
Suomessa on epäilemättä tunnettu naapurimaamme Ruotsin tapaan *kanapee*-niminen sohva, mutta se nimityksineen ei jostain syystä ole ollut niin tavallinen, että sanaa olisi käytetty kirjjasuomessa Ruotsin vallan aikana. Sana on kuitenkin ollut käytössä suomenkielisen rahvaan puheenparressa, minkä puolesta todistavat suomen murteiden ilmaisut.

Kiinnostavaa on tutkia murteellisten sanojen merkityksiä. Löytyykö sanojen takaa sama, 1700-luvulla niin Saksaan kuin Ruotsiinkin muotiuutuutena käyttöön tullut leposohva?

Eräs Punkalaitumelta sanan muistiin merkinnyt kerääjä on samaa mieltä Martti Rapolan kanssa, kun tämä Tavastica-kokoelmassaan mainitsee Sääksmäellä nimitetyn *kanapeeksi* pitkää puista sohvia (kuva 4). Alussa mainittu Yli-Kirran ulkomuseon ko-meia penkkisohva on periaatteessa aivan samanlainen. Toinen kertoja Punkalaitumelta

⁵ Kiitän FL Harry Halénia kirjoittajalle antamista tiedoista koskien venäjän murteita. Lähteinään hän on maininnut mm. seuraavat teokset: *Russkaja izba. Illustrirovannaja ènciklopedija*. St.Petersburg 1999, s. 79; *Slovar´ russkih narodnyh govorov* 13. Leningrad 1977, s. 36b; *Slovar´ russkogo jazyka XVIII veka*, vyp. 9. St.Petersburg 1997, 231 a.

kanape
'jotka' puinen) ^{sälellään} sohva (allaolevan tapaan:)

Kuva 4. Martti Rapolan Tavastica-kokoelmaan kuuluu piirroksella varustettu tieto Sääksämäellä käytetystä kanapee-sohvasta. Sohva on pehmustamaton, hyvin pitkä ja säleselkäinen. KKTK:SMS.

Fig. 4. Martti Rapola's Tavastica collection includes a note, including a drawing, of a kanapee sofa used at Sääksmäki. The sofa is unupholstered, very long and fitted with a slatted back. KKTK:SMS.

kertoo, että *kanapeesta* saattoi kannen poistamalla saada yöksi sängyn. Kolmaskin sanan tuntenut punkalaitumelainen kertoo *kanapeen* olleen pehmustetun sohvan, jota ”käytetään istuimena ja voi siinä nukkua – käyttää sänkynä”.⁶

Rannikolla Rauman ja Taivassalon *kanapit* ovat penkkejä, joista voi ottaa kannen pois ja käyttää sen jälkeen sänkynä. Raumalainen vastaaja on niin perusteellinen kuvauksessaan, että on syytä siteerata tätä kertojaa:

Kyll mää se sana ole jo lapsen ollesan tääll kuullu. Se o kanapp, ko meill o tääll. – Päiväll niitte pääll istutti ja yäll niiss nukutti, ko kans otetti pois. Trengi ja piika muina makasiva kanapeiss. – Se ol niinko soffa, muttei siin ollu päätty eik karmi. Niit pantti ussema peräsi kui suur tupa ol. – sitä sanotti kanapiks. Se ol kaksosane. Siin all ol semmose maku-laatiko. Laatikoitte pääll oliva kanne. Niitte pääll istutti päivisi. Yäks ne kanne poistetti ja vedetti ne makulaatiko auk⁷.

Nakkilassa tavallisena murreasanana vuonna 1900 pidetty *kanappi* selitetään ”leposohvaksi”.⁸ Sama kertoja kuvaa harjavaltaista *kanappia* tavallista pidemmäksi sohvaksi, jossa oli ”kaksi tai kolme vuoteen mittaa ja yhtä monta kantta”.⁹ Vihdissä kerrotaan vuonna 1958 muutamien vanhojen ihmisten sanovan sohvaa *kanapiksi*.

Suomenlahden rannikolla termin muoto on sama kuin lännessäkin eli *kanappi*. Siitä mainitaan kuitenkin esimerkiksi Virolahdelta ja Kuolemajärveltä, että se on ”istumasohva, pehmustamaton kamarin sohva”. Vuoteena se palveli vain tilapäisesti. Puukannella se mainitaan varustetuksi niin Kuolemajärvellä kuin Johanneksessakin.¹⁰

Karjalan *kanapelit/konapelit* ovat nekin ”uudenaikaisia puusohvia”.¹¹ Edellä esiteltiin ruotsin ja saksan kielen varhaisimmat kirjalliset merkinnät *kanapé*-termistä. Tässä

⁶ KKTK: SMS.

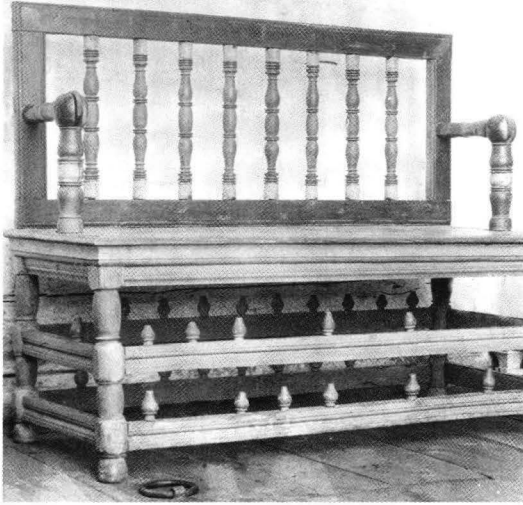
⁷ Yrjö Virta kertonut v. 1963 Väinö Suojaselle Raumalla.

⁸ N. Ruusunen v. 1900. KKTK:SMS.

⁹ N. Ruusunen, SKS:E62.

¹⁰ KKTK:SMS.

¹¹ *Karjalan kielen sanakirja 2*.

Kuva 5. Pyhäjoen kirkko tuhoutui 1974 perustuksiaan myöten tulipalossa, joka sai alkunsa salamaniskusta. Tuolloin paloi myös kirkon kalustoon kuulunut morsiuspenkki. Penkistä 1896 otettu valokuva kertoo sen olleen taidokasta puusepän työtä sorvattuine jalkoineen, selustan pinnoineen ja jalkainkehän koristeineen. Myös kääntövarret, tuolin käsinojat akselitappeineen, ovat sorvattuja. Larsmon ja Finströmin kirkkojen morsiuspenkit ovat selustaltaan samanlaisia. MV: HKA neg. 338. Valok. Victor Sucksdorff.

Fig. 5. In 1974, Pyhäjoki Church burned down to its foundations in a fire started by lightning. A bridal bench belonging to the interior was also lost. This photograph of the bench from 1896 shows that it was of skilled craftsmanship, with lathe-turned legs, back slats and ornaments of the leg-frame. Also the turning arms, the armrests and their axle pegs are lathe-turned. MV: HKA neg. 338. Photo Victor Sucksdorff.

voisi mainita, miten myös venäjän kieleen sana näyttää kotiutuneen ennen 1700-luvun puoliväliä.¹²

Pohjois-Pohjanmaalla ja Savossa (Vihanti, Ylivieska, Vieremä, Iisalmi, Sonkajärvi ja Sotkamo) selitetään *kanapeen* merkityksiä samaan tapaan. Ylivieskalainen kertoja pitää sitä ”puusta tehtynä sohvan tapaisena”, joka ”tyydytti vanhaan aikaan sohvan tarpeen”. Vihannin museon *kanapee* (esinenumero 747) on levitettävä pinnaselkäinen sohväsänky; pinnaselustan on ylivieskalainenkin kertoja piirtänyt esimerkkiinsä.

Savolaisissa vastauksissa – kaikki kuvaavat sitä sohvaa muistuttavaksi puiseksi useamman hengen istuimeksi – haluan kiinnittää huomion Sonkajärveltä saatuun vastaukseen: kertoja on nukkunut pienenä tyttönä tällaisessa kanapeessa, joka oli puusta tehty ja jossa *ulkoreuna kääntyy ylös*. Kuvaus viittaa selvästi leposohvaa vanhempaan esineeseen, nimittäin kääntöpenkkiin.

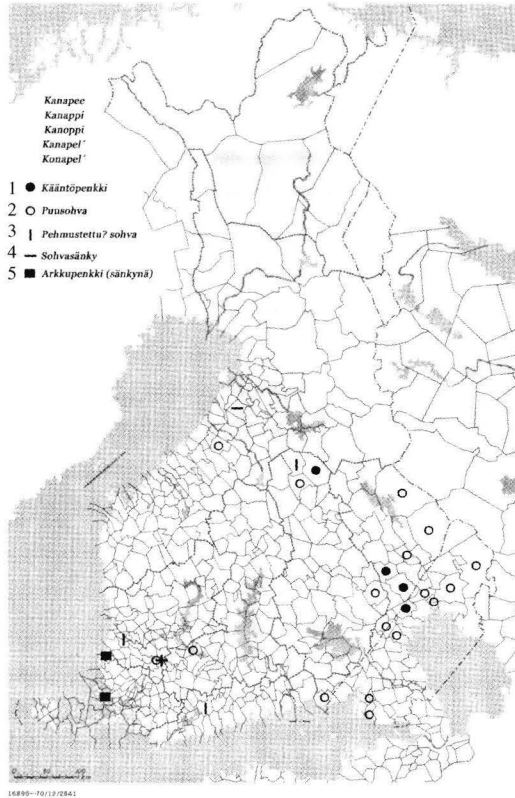
Kääntöpenkkejä on dokumentoitu suomalaisissa kodeissa, vaikka edustavimmat esimerkit ovatkin säilyneet maamme kirkoissa (*kuvat 5–6*). Kolmessa rajakarjalaisessa pitäjässä *kanopiksi* mainitusta penkistä (Kitee, Kiihtelysvaara, Tohmajärvi) kiteeläinen kanoppi on kuvattu seuraavasti: ”penkki, selkänojan kanssa. Selkänoja on sellainen, että sen saattaa kääntää puolelle ja toiselle penkkiä”.¹³ Samalta alueelta on valokuvattu (Tohmajärvi, Rääkkylä, Suistamo) kääntöpenkki paikallisten asukkaiden tuivissa (*kartta 2*). Kuvaan Rääkkylän kääntöpenkistä liittyy vielä tieto, että sitä nimitettiin *kanapiksi*.

Kääntöpenkki nimineen on ollut Pohjois-Karjalassa niin tuttu, että kun Pohjois-Karjalan kotiteollisuusyhdistys 1980-luvulla laati piirustukset sarjalle perinteeseen pohjautuvia huonekaluja, niiden joukossa oli ”Kanoppi eli kääntöpenkki”(kuva 7)¹⁴

¹² Tiedot on saatu FL Harry Halénilta, jota kiitän lämpimästi avusta. *Kanapeja* 1733, *kanapé* 1760, *kanapej*, *kanope* 1784. *Slovar' ruskogo jazyka XVIII veka*, vvp. 9. St.Petersburg 1997, s. 231a.

¹³ KTKK:SMS, K.I.Karttunen 1906.

¹⁴ *Kotiteollisuus* 1985/3, s. 40.

Kartta 2. Murre sanojen *kanapee*, *kanappi*, *kanoppi*, *kanapeli*, *konapeli* merkitykset. 1. kääntöpenkki, 2. puusohva, 3. pehmustettu sohva, 4. soivasänky, 5. arkkupenkki, sänkynä käytetty.

Map 2. Various meanings of the *kanapee*, *kanappi*, *kanopp*, *kanapeli*, *konapeli* terms. 1. turn-back bench, 2. wooden sofa, 3. upholstered sofa, 4. sofa bed, 5. chest bench used as a bed.

Yhteenvetona suomen murteiden *kanapee*, *kanappi* ja *kanoppi* -termeistä voi todeta niiden merkitsevän joko puista leposohvaa, usein huomattavan pitkäksi mainittua, tai sitten puukannella varustettua ja todennäköisesti yöksi levitettävää soivasänkyä (usein liste- tai pinnaselustalla varustettua). Kolmas merkitys viittaa mainittuja huonekaluja huomattavasti vanhempaan keskiaikaiseen kääntöpenkkiin (kartta 3). Kirkkojen kääntöpenkkien selustat ovat usein sorvatuilla pinnoilla varustettuja, kansanomaistuneissa kääntöpenkeissä sorvatut pinnat on korvattu tavallisesti listeillä.

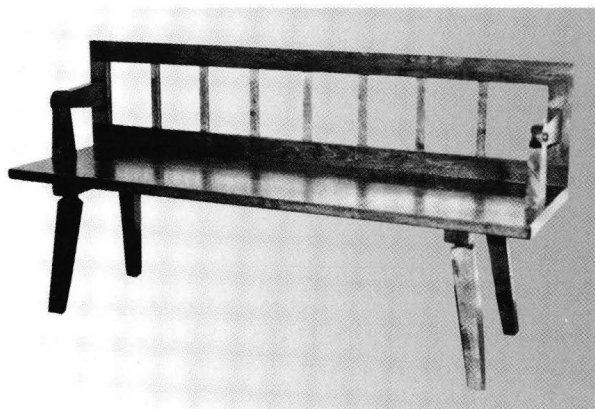
Suomalaisia perukirjoja arkistojen kätköistä

Eräissä kansatieteellisessä opintotyössä 1960-luvulta on kahlattu tuhatmäärin suomalaisia 1700-luvun lopun ja 1800-luvun ensimmäisten vuosien perukirjoja ja poimittu niistä maininnat huonekaluista. Tämän perusteellisen koko maata käsittävän otannan tuloksena on tutkielman tekijä löytänyt vain yhden perukirjan, jossa mainitaan *kanappi*.

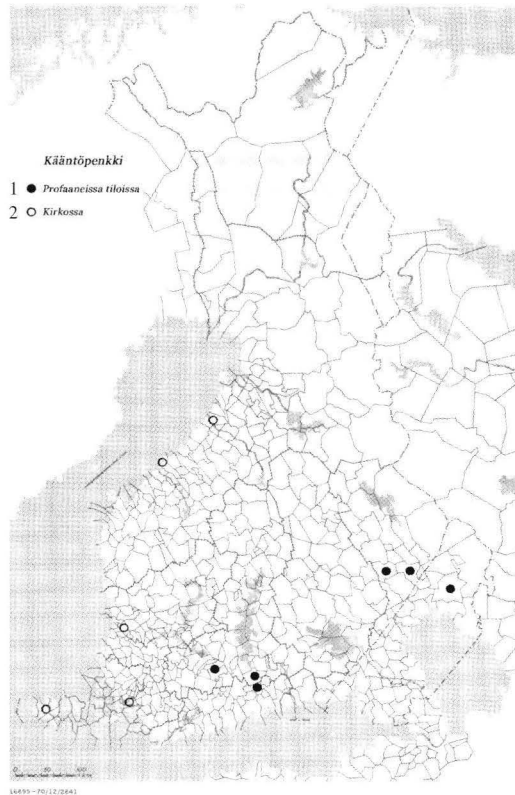
Kuva 6. Rääkkylästä on Halola-nimisen talon tuvassa kuvattu joskus 1950-luvulla *kanapiksi* nimitetty, listeselustainen kääntöpenkki. Talonpoikaisoloissa kääntöpenkit ovat useimmiten listeselustaisia. Valok. Tapio Kautovaara. MV:KA 3109:27.

Fig. 6. Photographed in the early 1950s, this turn-back bench from a farm known as Halola is a turn-back bench with slats known as a kanappi. The turn-back benches of farm households usually had slatted backs. Photo Tapio Kautovaara. MV:KA 3109:27.

Kuva 7. Kotiteollisuus-lehdessä julkaistiin vuonna 1985 useampia ”perinteeseen pohjautuvien huonekalujen” työpöirroksia, joita Pohjois-Karjalan kotiteollisuusyhdistys oli suunnitellut läänin taidetoimikunnan myöntämällä apurahalla. Kuvatekstissä mainitaan *kanoppia* eli kääntöpenkkiä käytetyn päivällä istuimena, yöllä lapsen sänkynä, selkänoja etupuolelle käännettynä. Listet kuuluvat tähän moderniinkin versioon. Kotiteollisuus 1985/3, s. 40.

Fig. 7. In 1985, the magazine Kotiteollisuus published designs for several items of "heritage-based furniture", designed by the Home Industry Association of North Karelia with a grant provided by the Arts Council of the Province of North Karelia. According to the caption, the kanoppi or turn-back bench is used as a seat in the daytime and at night as a child's bed, with the back turned to the front. This modern version also has slats.

Kartta 3. Valokuvatut suomalaiset kääntöpenkit 1. kirkossa, 2. profaaneissa tiloissa.
 Map 3. Photographed Finnish turn-back benches a 1. churches, 2. secular locations.

Se on Ikaalisista vuodelta 1809. Paikallinen kauppias ja verotalonpoika on omistanut sohvan lisäksi yhden *kanapin*¹⁵.

Marja-Liisa Lehdon perusteellinen syväluotaus satakuntalaisiin, ruotsinkielellä laadittuihin perukirjoihin osoittaa, että kysymys ei ole kuitenkaan ollut mistään aivan poikkeuksellisesta esineestä tuohon aikaan. Porilainen porvari, syntyjään rusthollarin poika Gustaf Lindblad (k. 1815) on omistanut perukirjan mukaan todennäköisesti puusohvan, joka oli maalattu siniseksi: *blå målat canape*.¹⁶ Ahlislaisen Juho Uotilan jäämistöstä löytyy vuonna 1822 *Canapé-tyylinen sohva* ja Eurajoen kirkkoherra Abraham Paulinin kuoltua vuonna 1827 tehdyssä pesänselvityksessä lukuisten huonekalujen joukossa luetellaan kaksikin maalattua ja pehmustettua kanapee-sohvaa (*1 Pärflärgad stoppad Kanape, 1 Brunmålad stoppad Kanape*). Heti näiden leposohvien perään mainitaan samassa lähteessä kaksi ruskeaksi maalattua ulosvedettävää ja pehmustettua sohvaa

¹⁵ Tarkka 1964, 8.

¹⁶ Kiitän Marja-Liisa Lehtoa hänen ystävällisesti minulle luovuttamistaan tiedoista. TMA Bouppteckningar/Björneborg. Mikrofilmi Satakunnan Museon arkistosta.

sekä yksi pehmustamaton samanlainen. Kysymyksessä on perusmalli suomalaisesta levitettävästä sohasängystä.¹⁷

Ruotsinkielinen säätyläistö ja vauras talonpoikaistokin on ruotsinkieltä käyttävien kirjureiden kirjaanpanojen antaman todisteen perusteella tuntenut sekä puisen että pehmustetun leposohvan, *kanapeen*, joka on eronnut *soffa*-nimisestä huonekalusta ainakin siinä, että vain jälkimmäinen mainitaan sivusta levitettäväksi.

Suomen murteissa mainitut *kanapeet* ja *kanapit* näyttävät kuitenkin sekaantuneen levitettäviin sohasänkyihin ja vieläpä kääntöpenkkeihin.

Sananselitystä

Alussa jo mainittiin *kanapee*-sanana palautuvan viime kädessä kreikankieleen. *Konopeion*-termi, hyttysverkolla varustettu vuode, on lainautunut latinankieleen muodossa *conapeum* joka keskiajan latinankielessä tunnetaan muodossa *conopeum*.¹⁸ Vuosien 500–700 välillä jKr. sanalla tarkoitettiin morsiusvuodetta, jonka suojana uudinverhoa erityisesti käytettiin. Tämä merkitys sillä on ollut oletettavasti myös myöhemmin keskiajalla.¹⁹

Kanapee, *kanappi* ilmestyy vasta 1800-luvun lopussa suomalaisiin sanakirjoihin ruotsinkielisen termin *kanapé* suomenkieliseksi vastineeksi.²⁰ *Vanhan kirjasuomen sanakirjan* sivuilta saa turhaan etsiä *kanappia* tai *kanoppia*, kuten edellä jo mainittiin. Sanakirjan hakusanoina ovat kaikki Ruotsin vallan aikana painetun kirjallisuuden tuntemat ilmaiset. Hakusanasto on laadittu pitäen silmällä nimenomaan suomenkielisiä ilmauksia. Vanhimmissa sanakirjoissamme, joissa latinankieliset termit esitetään ensimmäisenä, on kuitenkin jostakin syystä pidetty tärkeänä *conopaeum*-termin mukanaoloa, sillä se on niissä hakusanana.

Ericus Schroderus (1637) selittää latinan *conopaeum*-sanana saksankielisellä termillä ”das Himmel im Bette”, suomeksi ”Peitos”. Muutamaa kymmentä vuotta myöhemmin Henrik Florinus (1678) taas käyttää *conopéum*-sanasta selityksiä ”sarlakan” ja ”esirippu”. Vuoteen – siis myös morsiusvuoteen – latinankielinen nimi on eriytynyt merkitsemään vain osaa tästä, sen uudinverhoa, jonka peittoon makuupaikka jää.

Vuonna 1745 ilmestyneestä Daniel Jusleniuksen sanakirjasta saa kuitenkin turhaan etsiä tätä latinankielistä ilmaisua, vaikka *esirippu*, ruotsinkielellä ”sarlakan” on hakusanana mukana. Se saa tällä kertaa latinankielisen selityksen ”velum”. Tuossa vaiheessa *conopeum* on jäänyt pois ainakin sanakirjan laatijan käytöstä. Esitän tässä yhteydessä kuitenkin sen olettamuksen, että tuo sana on *kanoppi* -muotoiseksi suomenkielistetty – nä voinut jäädä elämään osassa murteitamme. Mutta mitä se on tuolloin tarkoittanut? Siihen palataan tuonnempana.

Suomalainen kääntöpenkki

Kartalla 3 nähdään ne paikkakunnat, missä kääntöpenkki on valokuvan tai sanallisen kuvauksen perusteella dokumentoitu.

¹⁷ *Suur-Ulvilan historia* 1967, 373; TMA EcI:1-3 Euraäminne m.fl. Socknars Bouppteckningar.

¹⁸ SAOB 13, 334,335.

¹⁹ Kiitän dosentti Reijo Pitkärantaan hänen ystävällisesti ilmoittamistaan tiedoista koskien keskiajan latinan kielen *conopaeum*-termiä.

²⁰ Esim. Lönnrot 1874, *Svenskt-Finskt Lexikon*, *kanappi*.

Ammattimaisinta puusepäntöitä edustavat Suomen länsirannikon kirkoissa säilyneet kääntöpenkit (Finström, Ulvila, Luoto/Larsmo, Pyhäjoki). Larsmon kirkossa säilyneestä penkistä on käytetty nimitystä *brudbänk* ja Pyhäjoen kirkon tulipalossa tuhoutunutta kääntöpenkkiä on nimetty *morsiuspenkiksi*.²¹ Kirkkojemme tilikirjoista ja kalustoluettelosta löytyy enemmänkin mainintoja *brudbänk*- ja *brudstol*-nimisistä istuimista.²² On todennäköistä, että kaikkia neljää kirkoistamme löytynyttä kääntöpenkkiä on käytetty morsiuspenkinä (kuva 5).

Kaikki kirkkojen kääntöpenkit ovat, kuten mainittiin, läntisimmästä Suomesta. Viikin maatalousmuseon ja Turun maakuntamuseon kokoelmiin kuuluvista kääntöpenkeistä ei ole tietoa saantipaikoista, Viikin museon kääntöpenkistä mainitaan sen olevan Var-sinai-Suomesta. Turun maakuntamuseoon talletettu pienaselustainen kääntöpenkki on poikkeuksellisen pitkä, lähes kolmimetrinen.²³

Nämä paikantamattomat kääntöpenkit muistuttavat kirkkojen vastaavia penkkejä eräässä suhteessa: selkänoja ei ole koskaan umpinainen, vaan se on varustettu joko sorvatuilla pienoilla tai profiloituilla listeillä. Maaseudun kodeissa kuvattujen kääntöpenkkien selkänojat ovat samantapaisia, listet vain ovat tasaleveät. Esittelen lyhyesti seuraavassa nämä suhteellisen harvinaiset, profaaneissa tiloissa säilyneet kääntöpenkit.

Päijänteen eteläpuolelta on parista naapuripitäjästä, Orimattilasta ja Myrskylästä, valokuvattu kolme kääntöpenkkiä. Janakkalan Saloisten kylän Paavolan kääntöpenkki kuuluneeseen tähän samaan suppeaan ryppäeseen.²⁴

Savosta ja Raja-Karjalasta löytyvät itäisimmät kääntöpenkit (Rääkkylä, Suistamo, Tohmajärvi, Tuusniemi). Läntisiin kirkkojen kääntöpenkkeihin verrattuna ne ovat yksinkertaisia, suorilla jaloilla varustettuja rahien tapaan (kuva 6). Tasaleveät listet ovat korvanneet niissä kuten hämäläisissä kääntöpenkeissäkin sorvatut puolat tai profiloituneet listet penkin selustassa. Tämä kustavilaiseen tyyliin kuuluva piirre on oletettavasti lainattu myöhemmin vanhoillisempaan kääntöpenkkiin. Listet olivat yksinkertaisemmat tehdä, mutta säilyttivät kääntöpenkin alkuperäisen ilmeen.

Rääkkylässä valokuvattua kääntöpenkkiä on nimetty *kanapiksi*. Se ei mielestäni ole sattumaa, sillä lähipitäjistä ovat ne *kanappi*, *kanoppi* -sanatiedot, joissa sen selitetään tarkoittavan juuri kääntöpenkin kaltaista sohvaa (Kitee, Eno, Tohmajärvi, Uukuniemi). Puusohva-merkitys voi samalla alueella viitata kääntöpenkkiin, vaikkei sitä ole erikseen mainittukaan (vrt. kartta 2).

Mikä on morsiuspenkki?

Edellä kuvattiin muutamaa suomalaisissa kirkoissa säilynyttä kääntöpenkkiä, joista kahta nimettiin morsiuspenkiksi (*brudbänk*). Maija-Liisa Heikinmäki on tutkimuksessaan *Suomalaiset häätävät* kiinnittänyt huomiota Suomessa jo varhain yleistyneeseen

²¹ Kiitän FL Marja-Terttu Knapasta tiedosta, joka koski Larsmon kirkon kääntöpenkin käyttöä morsiuspenkinä. *Gammal brudstol med vändbar ryggstöd (gammal redan 1856)*.

²² *Suomen kirkot – Finlands kyrkor* -teossarjasta poimittuja esimerkkejä: Lokalahti, Askainen, Masku, Rusko, Kaarina, Raisio, Rymättylä, Parainen, Kemiö, Hiittinen, Rauma.

²³ Ei ole mitenkään mahdotonta, että kyseiset kääntöpenkit ovat peräisin kirkoista, sillä esimerkiksi Ruskon kirkosta myytiin vuonna 1865 paljon kirkon vanhoja esineitä, mm. v. 1695 hankitut *morsiuustuolit*. *Suomen kirkot II*, 1961, 197. Muutenkin kirkkojen vanhoissa kalustoluetteloissa mainitut morsiuspenkit ovat tavalla tai toisella kadonneet. Taidokkaasti tehdyt kirkon penkit ovat oletettavasti säilyneet uudessa ympäristössä.

tapaan vihkiä morsiuspari kotona eikä juurikaan tarkastele työssään kirkkoviikimistä aikaisempina vuosisatoina. Tosin hän toteaa morsiusparin yllä Länsi-Suomessa vihkimisen aikana pidetyn *tellan* omaksutun kotiviikikiäisiin kirkoista, mutta hän ei pohdi kirkollisen vihkimisen muotoja tässä yhteydessä enempää.²⁵ Teoksen loppuosassa, esitellessään vihkimisen historiaa, Heikinmäki kuitenkin siteeraa tanskalaisen Troels-Lundin vuonna 1939 ilmestynyttä teosta, jossa mainitaan, miten ”papin välittäjän tehtävä siunauksen siirtämisessä ja vaateen levittämisessä parin ylle on näkynyt vielä keskiaikaisissa katolisissa morsiusmessuissa. Parin istuessa kuorissa morsiuspenkissä neljä pappismiestä piti parin yllä katosta (”pallium”) ja pappi luki alttarilla morsiusmessuun kuuluvia kohtia ja siunasi parin”.²⁶ Heikinmäki toteaa myös, tosin vain alaviitassa, Suomen kirkkojen kalustoluetteloista löytyneen mainintoja morsiuspenkeistä, vaikka niitä ei hänen mukaansa ole meillä säilynyt.²⁷ Hän ei ota kantaa ruotsalaistutkimuksen väitteeseen, että kirkkojen morsiuistuolit olisivat vasta 1600-luvulla käyttöön tulleita ja sekä Ruotsissa että Norjassa säilyneet vanhoilliset kirkkojen istuimet näin ollen muuhun kuin morsiamien käyttöön varattuja²⁸.

Morsiuspenkki tai -tuoli on kuitenkin ollut tavallisempi kirkkojen varuste kuin edellä mainitut neljä, morsiuspenkiksi nimettyä kääntöpenkkiä antavat ymmärtää. Suomalainen aineisto myös osoittaa morsiuspenkkien käytön kirkossa olleen Suomessa tunnettu jo keskiajalla. Konrad Bitzin ajalta vuodelta 1474 on säilynyt Turun tuomiokirkon lukkarisääntö, jossa mainitaan tämän tehtäviin kuuluneen morsiusmessun yhteydessä mm. kellojen soitto ja morsiuistuolien esillepaneminen. Säännössä ilmaisu on nimenomaan monikollinen: *brud stolarna*.²⁹

Rauman keskiaikaisesta Pyhän Ristin kirkosta on 1800-luvun lopulla siirretty vas-taperustettuun Rauman museoon toinen niistä kahdesta morsiuistuolista, joiden tode-taan jo vuoden 1697 kalustoluettelossa olleen vanhanmallisia. Rakenteeltaan Rauman morsiuistuuoli onkin keskiaikaista tyyppiä (*kuva 8*).³⁰ Se poikkeaa täysin niistä kirkkojen kääntöpenkeistä, joiden muistitieto kertoo olleen morsiuspenkkejä. Rauman kirkosta peräisin olevaan istuimeen on mahtunut vain yksi henkilö – morsian – ja niinpä toisessa samanlaisessa on todennäköisesti ollut tila sulhaselle. Kääntöpenkki taas on mitoiltaan sellainen, että vihittävä pari on siihen mahtunut istumaan vierekkäin.

Tuoreimmassa häätapojemme historiaa käsittelevässä julkaisussakaan ei morsiuspenkkiä mainita.³¹ Huomaamatta on jäänyt, että entisen emämaamme kielessä ilmaisu *intråda/gå i brudbänken* merkitsee ”solmia avioliitto”.³²

²⁴ Janakkala, STK; Orimattila MV:KA 3285:122-124; Myrskylä, STK, valok.J.Lehtonen; Myrskylä, SLS 469:114.

²⁵ Heikinmäki 1981, 359. Alaviitteessä Heikinmäki luetlee *Suomen kirkot* -sarjassa tuohon mennessä ilmestyneiden osien maininnat morsiuistelloista. – Heikinmäen tutkimus on julkaistu 1981, ja kuluneen neljännesvuosisadan aikana *Suomen kirkot* on kasvanut usealla volyymillä. Niiden sivuilta löytyy koko joukko mainintoja jo kadonneista morsiuistelloista, -tuoleista ja muistakin aikanaan kirkoissa säilytetyistä esineistä, jotka liittyvät morsiusparin vihkimiseen.

²⁶ Heikinmäki 1981, 376.

²⁷ Heikinmäki, 1981, 683.

²⁸ Esim. Ekhoft 1908, 63.

²⁹ Sandholm 1963, 206.– Tekijä kuvaa eloisesti morsiusmessun kulkua. Morsiuspari kulki kirkon ovelta sytytetyt kynttilät kädessään kuoriin, missä heidät johdatettiin morsiuistueihin. Heidän yläpuolellaan kuorissa kannateltiin nelikulmaista tellaa (s. 127).

³⁰ *Suomen kirkot* 16, 1990, 114.

³¹ Savolainen 2001.

³² Östergren, 1981, *brudstol*. – Esimerkiksi taalailainen rovasti Johan Hammarin kuvatessaan seurakuntalaistensa – hänen viettoa Färgelandassa 1800-luvun alkukymmeninä kertoo, miten hääjoukko

Kuva 8. Vanhoillisin säilynyt morsiuustuoli Suomessa on varmaan Rauman museon kokoelmiin kuuluva kunniaistuini. Kirkon 1800-luvun viimeisinä vuosina museolle lahjoittamia istuimia mainitaan olleen aikaisemmin kaksi. Jo vuoden 1697 kalustoluettelossa niiden todetaan olleen vanhanmallisia. Nuppipäisten tolppien varaan rakentuva, maalaamaton morsiuustuoli onkin keskiaikaista tyyppiä. RM 36. Valok. Anna Nurmi-Nielsen.

Fig. 8. The most archaic bridal seat that has survived in Finland is no doubt a "seat of honour" in the collections of the Rauma Museum. According to records, there were formerly two seats donated by the church to the museum towards the close of the 19th century. They were already said to be old models in an inventory of church furnishings from 1697. The unpainted bridal seat with knobbed posts is of medieval type. RM 36. Photo Anna Nurmi-Nielsen.

Rauman museon säilynyt morsiuustuoli on, kuten kirkkojemme samaa tehtävää palvelleet kääntöpenkitkin, osa laajempaa, Ruotsissa vahvana säilynyttä hääperinnettä. Pohdinta suomalaisen *kanopin* alkuperästä, joka oli kääntöpenkin murteellinen itäinen nimitys, johdattaa kirjoittajan yllättävän tehtävän eteen, luomaan silmäyksen myös häätapojemme varhaisimpaan historiaan.

Avioliiton solmimisen historiaa

Kustaa Vilkuna on jo 1950-luvulla julkaisemassaan artikkelissa *Telta ja teltamoinen* pohtinut suomalaisen hääperinteen vanhimpia kerroksia, joita koskevia hypoteeseja hän on täsmentänyt muutamaa vuotta myöhemmin julkaistussa artikkelissa "Telta ja

saapui kulkueena kirkkoon messuun. Jumalanpalveluksen ajan istuivat vihittävät morsian ja sulhanen kuorissa alttarin edessä erityisesti tätä varten valmistetussa tuolissa, jota nimitettiin morsiustuoliksi (*brudstol*). Rovasti toteaa tällaisen tuolin löytyvän vielä kaikista kirkkoista, vaikkakin tapa oli hänen mukaansa jäämässä kuvauksen aikoihin pois käytöstä. *Skifter utgivna av Dalands folkhögskolans elevförbund*. (Färgelanda 1916). Sigfrid Gunnäs. www.google.com *brudstol*.

häävuode”.³³ Kirkollisia ”morsiusvarusteita” esitellessään Vilkuna kiinnittää kuitenkin huomionsa yksinomaan *brudpäll*-nimellä asiakirjoissa esiintyneeseen ja morsiusparin ylle tietyissä vihkiseremonian vaiheissa levitettyyn vaatteeseen ja sen ikään. Morsius-tuolista ei artikkelissa ole tietoja. Vain ohimennen Heikinmäkikin mainitsee tämän laitteen kirkollisen vihkimisen historiaa selvitellessään.³⁴

Perusteellisessa oikeushistoriallisessa tutkimuksessaan *Trolovning och äktenskap i den svenska kvinnans äldre historia I–II* (1965, 1972) Lizzie Carlsson piirtää selkeän kuvan niistä muutoksista, jotka ovat vuosisatojen mittaan muokanneet germaaniseen oikeuskäytäntöön kuuluvan avioliiton solmimisen muodot kanonisen oikeuden säätelemäksi kristilliseksi vihkimiseksi. Vaikka Carlsson ei oikeustieteilijänä tulekaan seuraneeksi juuri morsiuspenkin vaiheita tässä prosessissa, esikristillisiä tapoja kuvatessaan hän nostaa tämän istuimen esiin ja kuvailee sen oikeudellisesti keskeistä merkitystä avioliittoa solmittaessa.

Ennen Ruotsin kristillistämistä avioliiton solmimisessa voitiin erottaa kolme merkityksellistä vaihetta: kihlaus, avioliiton vahvistaminen ja sänkyynjohdatus.³⁵ Kun kihlauksesta oli sovittu sukujen kesken, seurasi sopimuksen vahvistaminen morsiamen kotona. Sulhanen saapui saattojoukkonsa kanssa hääpäivän aamuna noutamaan kihlaussopimuksen mukaan hänelle luvattua morsianta. Tilaisuuteen liittyivät lain määräämät juomapidot. Ensimmäiseksi nautitun pikarillisen jälkeen alkoi varsinainen akti. Sulhanen tai joku hänen läheisimmistä sukulaisistaan korotti tällöin äänensä ja kehotti naittajaa, tavallisesti morsiamen isää, vahvistamaan liiton. *Vasta tässä vaiheessa seremoniaa morsian otti paikkansa morsiuspenkissä (brudbänken; kursivointi kirjoittajan)*. Taalainmaan keskiaikaisessa laissa istuinta nimitetään ”pyhäksi”, *det heliga sätet*. Morsiuspenkkiin astumisen hetken voi kuvitella muodostaneen seremonian huipentuman, sillä morsiamen saattajina pyhäksi mainittuun penkkiinsä mainitaan ylhäisimmät vieraat, ne ritarit ja sulhasen aseveljet, jotka johdattivat hänet hääiltana myös morsiusvuoteeseen.

Carlsson vertaa tätä morsiuspenkkiin johdattamista kuninkaan valtaistuimelle saatamiseen. Kun morsian oli ottanut paikkansa morsiuspenkissä, naittaja sanoi ne lakiin kirjatut muodolliset sanat, jotka vahvistivat liiton. Niistä näkyi toimituksen oikeudellinen ja puolisoiden omistussuhteisiin vaikuttanut luonne.³⁶ Kun kristillinen katolinen kirkko vahvisti keskiajalla asemaansa Pohjoismaissa, se ryhtyi erityisesti vastustamaan avioliittoseremonioiden morsiamen kotona vietettyä avioliiton solmimisosaa. Kirkko pyrki saamaan sen tilalle hyväksytyksi kirkollisen vihkimisen sitä edeltävine kuulutuksineen. On luontevaa olettaa naittajan roolin siirtyneen tässä prosessissa papille ja ”pyhä istuin” morsiamineen on siirtynyt kirkon pyhimpään tilaan, sen kuoriin.³⁷

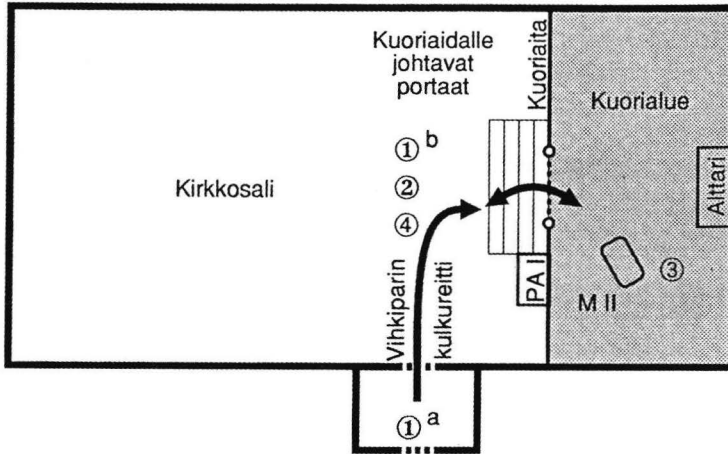
³³ Vilkuna 1956, 1964.

³⁴ Heikinmäki 1981, 376.

³⁵ Carlsson 1965, 50.

³⁶ Carlsson 1965, 92, 97–99. (jag giver dig min dotter)/dig till heder och till husfru/och till halv säng./till lås och till nycklar/och till laga treding/och till allt det han äger/ lösöre/och förvärva kan/förutom guld och hemmahjon/och till all den rätt./som är upplandsk lag.

³⁷ Keskiajan mittaan kirkollinen vihkiminen valtasikin tilaa kotona vietetyltä *giftermål*-vaiheelta, vaikka lailliseksi avioliiton solmimismuodoksi se lopullisesti hyväksyttiin vasta vuoden 1734 laissa. Carlsson 1972, 5–6. – Keskiajalla syntynyttä lukkarin ammattia käsitelleessä tutkimuksessaan Åke Sandholm kuvailee elävästi tätä Pohjoismaiden muinaista kristillistymistä. Varhaisimmat kirkot saatiin pystyttää suurmiesten maalle; nämä eivät vain omistaneet näitä ”kartanokirkkojaan”, vaan saattoivat ottaa alempien ns. diakonaattien vihkimyksen hoitaakseen kirkonmenoja pappispulan johdosta. Tällaisten miesten välittäjänroolia ei

Kuva 9. Morsiustuolin paikka kirkon kuorissa keskiajalla ja 1500-luvulla Jyrki Knuutilan tutkimusten mukaan. Hän otaksuu morsiusparin istuneen kuorissa selkä seurakuntaan päin, morsian sulhasen vasemmalla puolella. (Knuutila 1990, 620–621)

Fig. 9. The location of the bridal seat in the choir of the church in the Middle Ages and the 16th century according to Jyrki Knuutila. He assumes that the bridal couple was seated in the choir with their back towards the congregation, with the bride to the left of the groom.

Kirkko hyväksyi muillakin elämän alueilla viisaasti aikaisempia, syvään juurtuneita tapoja ja mukautti niitä omien oppiensä puitteisiin. Näin ollen ei liene virheellistä olettaa, että kirkkojen morsiuspenskit ovat suoraa jatkoa morsiamen kotona käytetyille istuimelle, jonne morsian juhmallisin menoin saatettiin. Tämä selittää myös sen, että vanhoillisimmat säilyneet morsiustuolit, niin Suomessa Rauman kirkosta peräisin oleva tuoli kuin monet Ruotsin kirkoissa säilyneet roomaanistyylliset istuimetkin, ovat yhdelle hengelle tarkoitettuja. Sulhaselle on voitu tehdä samanlainen istuin, näin ainakin Rauman tapauksessa.³⁸ Edellä mainittiin Turun tuomiokirkon keskiaikainen lukkarisääntö, jossa puhutaan morsiusmessun yhteydessä kuoriin asetetuista morsiustuoleista, *brud stolarna*.³⁹

Jyrki Knuutila rakentaa tutkimuksessaan *Avioliitto oikeudellisena ja kirkollisena instituutiona Suomessa vuoteen 1629* (1990) luotettavalta tuntuvan hypoteesin morsiusmessun kulusta keskiajan lopussa ja uuden ajan alussa. Hän kuvaa kanonisen oikeuden

voi yliarvioida germaanisen tapaoikeuden muotoja kirkolliseen ympäristöön siirrettäessä. Sandholm 1963, 27. - Ruotsalainen esinetutkimus on suhtautunut epäilevästi muinaisskandinaavisen morsiuspenskin käyttöön keskiaikaisissa kirkoissa. Vasta Lennart Karlsson uskaltaa väitöskirjassaan (1976) esittää ajatuksen, että piispanistuimiksi tai maallisille merkkimiehille tehtyjä keskiaikaisia tuoleja on voitu "sedan i speciella situationer tillfälligt ha överlätit sin plats, som t.ex. åt bruden under brudmässan"(s. 39). Jo vuonna 1907 esitti ruotsalainen Emil Ekhoft artikkelissaan viikinkiaiheisella ornamentiikalla koristellusta ns. Kungsårapensistä, että keskiaikana ei ole tunnettu kirkollisia *brudstol-* tai *brudbänk*-istuimia. Suomalainen tutkimus on osoittanut tämän väitteen paikkansapitämättömäksi. Ekhoft 1908, 62–63. Ks. Knuutila 1990.

³⁸ *Suomen kirkot* 16, 1990, 114.

³⁹ Sandholm 1963, 206. - Tekijä kuvaa eloisesti morsiusmessun kulkua. Morsiuspari kulki kirkon ovelta sytytetyt kynttilät kädessään kuoriin, missä heidät johdatettiin morsiustuoleihin. Heidän yläpuolellaan kuorissa kannateltiin nelikulmaista tellaa (s. 127).

ja liturgisen lähteistön perusteella morsiustuolin paikan ja asennon messun yhteydessä niin katolisena kuin reformaation aikanaikin (*kuva 9*).⁴⁰ Tunteamatta morsiuspenkkejä tai -tuoleja esineinä Knuutila ei tule huomanneeksi kääntöpenkkien tarjoamaa ratkaisua uskonpuhdistuksen tuomaan muutokseen kirkollisissa menoissa. Reformaatiohan teki saarnan ja sen myötä saarnastuolin keskeiseksi messun yhteydessä.

Knuutilan pohtiessa uskonpuhdistuksen vaikutusta vihkikaavaan hän mainitsee Kallan Uudelle kirkolle kuuluneen käsikirjasidoksen (1614) merkinnän, jonka mukaan vihkipari siirtyi kirkon kuorista saarnan ajaksi kirkkosaliin, kuoriaidan oven eteen.⁴¹ Saarnastuolin perinteinen paikka on ollut kuorin ja kirkkosalin rajalla. Knuutilan mukaan tämä merkintä tuntuu loogiselta, sillä ”muutoin he olisivat olleet kirkon kuorissa tuolloin papin selän takana”. Tässä Knuutilalta on jäänyt huomaamatta Heikinmäen *Suomalaiset häätävät* -tutkimuksessa mainitsema muistitieto 1800-luvun loppupuolelta Närpiöstä, jonka mukaan vihittävä pari istui koko jumalanpalveluksen ajan kuorissa ja morsiuistyttöjen velvollisuus oli kääntää morsiuotuoli pappiin päin tämän käydessä alttarilta saarnastuoliin ja päinvastoin.⁴²

Eikö tämä morsiuotuolin kääntäminen kuorissa ole vaivatonta, jos oletetaan sen mainitussa tapauksessa olleen juuri kääntöpenkki? Kääntöpenkin yleisyys morsiuspenkinä saisi näin selityksensä sen funktionaalisuudesta.

Talopoikaisissa oloissa sen käytännöllisyys liittyi siihen, että penkkiä voitiin käyttää ainakin tilapäisenä vuoteena, sillä etureunaksi käännetty selusta piti niin vuodevaatteet kuin nukkujankin putoamatta muuten kapealla makuusijallaan. Kysyä vain sopii, miksi 1800-luvulla Itä-Suomeenkin yleistyvän sohvasängyn ja sohvan *kanapee*, *kanappi* -nimitys siirtyi tälle vanhastaan tunnetulle kääntöpenkille?

Kanoppi ja *canopaeum*

Edellisen kappaleen alussa mainittiin morsiusparin päällä vihkimisen aikana pidetyt katokset, joiden nimitykset ovat olleet suomen kielessä *telta/tella* ja ruotsin kielessä tavallisimmin *brudpäll*. Latinankielinen *conopaeum* on eräissä roomalaiskatolisissa maissa merkinnyt vastaavanlaista, ylhäisen henkilön yläpuolella kannettavaa baldakiinimaista katosta. Englannin kielessä on tästä latinankielisestä sanasta kehittynyt kirkollinen termi *canopy*, jonka keskeisimmille merkityksille on yhteistä se, että kysymyksessä on aina jonkinlainen katos.⁴³

Ruotsinkielinen *päll*-nimitys tunnetaan myös Suomen ruotsalaismurteista, kirkkojemme kalustoluetteloissa se on lähes yksinomainen. Sanan etymologia ei sen sijaan ole varma. Toiset yhdistävät sen kirkolliseen *pallium*-sanaan (papin katolisessa messussa käyttämä, kaulan ympäri ja hartioilta eteen laskeutuva vaate, myös morsiuskatos). Se on kuitenkin lainautunut jo varhain germaaniin kielisiin (> mlty. *pelle*, > ags. *paell*), ja jotkut tutkijat pitävät sitä alkuperältään germaanisena.⁴⁴

⁴⁰ Knuutila 1990, 33–34.

⁴¹ Knuutila 1990, 485.

⁴² Heikinmäki 1981, 683, ja siinä mainittu kirjallisuus.

⁴³ Sanan *canopy* liturgiset merkitykset ovat: 1) alttarin yläpuolella oleva rakennelma, usein verhoiltu ja neljän pilarin varassa seisova, 2) arvohenkilön istuimen yläpuolella oleva katos, 3) katos, jonka alla sakramenttivälineitä on kuljetettu kulkueissa (*Smith's Dictionary of Greek and Roman Antiquities*).

⁴⁴ Hellqvist 1957, *päll*.

Kuva 10. Vanhan Uppsalan keskiaikaisessa kirkossa on säilynyt yksi monista skandinaavisista keskiaikaisista kirkkopenkeistä. Tämän romaaniestyylisen komean istuimen on arveltu olleen morsiuistui (www.brudstol).

Fig. 10. One of the many medieval church benches in Scandinavia has been preserved in the medieval church of Old Uppsala. This impressive Romanesque-style seat is assumed to have been a bridal seat (www.brudstol).

Suomenkieliset kirjalliset maininnat kirkollisesta *tellasta* ulottuvat aina Agricolaan asti. Sana säilyy kirkkokäsikirjan vihkitoimituksen kaavassa 1900-luvulle saakka. Kustaa Vilkuna yhdistää kirkollisen tellan hedelmällisyyden varmistamiseen ja Neitsyt Marian kulttiin. Jos tella olisi alkuperältään kirkollista perua, sen suomenkielisenä nimenä pitäisi hänen mukaansa olla *PELLI* tai *PÄLLI*. Vilkunan mukaan telta/tella on lainautunut jo kantasuomeen muinaisruotsia varhaisempaan aikaan germaanisesta alkumuodosta **telda* ennen vuotta 850.⁴⁵

Vilkuna torjui kansanrunouden tutkijoiden jo 1920-luvulla esittämän käsityksen, että *teltamois*-säkeet vanhoissa häärunoissamme kuuluvat kihlontavirren alkuun. Hän ei tunne Carlssonin perusteellisesti selvittämää morsiamen tuolin merkitystä germaanisesta oikeuden kihlauksen yhteydessä. Germaanisesta oikeuden mukaan kihlaus vahvistettiin morsiamen kotona tämän astuessa pyhään istuimeensa. Torjumatta sitä Vilkunan käsitystä, että telta on alun perin ollut häävuoteen verho esitän lisäksi, että tällainen suojaverho on yhtä hyvin voitu esikristillisinä aikoina asettaa niin morsiamen

⁴⁵ Vilkuna 1964, 206, 210, 217–219.

istuimen kuin morsiusängynkin päälle. Molemmat paikat olivat keskeisiä avioliittoa solmittaessa ennen kristinuskon tuloa.

Kristillisen kirkon sopeutuessa paikallisiin oloihin oli sekä skandinaavisissa kielissä että suomen kielessä jo vakiintuneet nimet *päll* ja *telta*, jotka korvasivat kirkkolatinnan *canopaeum*-termin juhlallisen katoksen nimenä. Ei ole epäilystäkään, että keskiajalla morsiusparin istuessa vihkiseremonian aikana kuorissa tuoleissaan, heidän yläpuolellaan kannateltiin neliskulmaista katosta.⁴⁶ Reformaation aikana tuolit vaihtuivat käytännöllisempiin kääntöpenkkeihin, mutta katos nimityksineen säilyi.

Esitän oletuksen, että latinankielinen *canopaeum*-sana, joka vielä 1600-luvun alkupuolella oli suomalaisten sanakirjantekijöiden tuntema ilmaus (ks. ed.), vaikkakin merkityksessä ”peitos”, on siirtynyt ”pars pro toto” -periaatteella merkitsemään ”peitoksen” alla kirkossa käytettyä kääntöpenkkiä, istuinta, johon morsiuspari kirkossa asetui. Tämä kääntöpenkin nimitys *kanoppi* on sitten säilynyt juuri kartan 2 osoittamalla alueella, joka vastaa pitkälti nykyisen Keski-Karjalan seutukuntaa.

Muun muassa tämä seutukunta liitettiin Stolbovan rauhassa vuonna 1617 Ruotsiin ja protestanttisen kirkon piiriin. Juuri nämä pitäjät tulivat kuulumaan vuonna 1643 perustetun Sortavalan kaupungin talousalueeseen (Rääkkylä, Kitee, Eno, Tohmajärvi, Uukuniemi). Vaikka 1600-luvun alussa elivät katolisen ajan vihkiseremoniat vielä melko muuttumattomina, ortodoksisista menoista ne kuitenkin poikkesivat. Kaupunkiin muuttaneet porvarit, käsityöläiset ja virkamiehet noudattivat reformaation muotoja vallan ja uskonnon vaihtuessa. Keskiaikainen morsiamentuoli oli kuitenkin jo vaihtunut kääntöpenkkiin – *kanoppiin*. Kirkoista niitä ei kuitenkaan tuolta alueelta voi etsiä, sillä jo 1700-luvun alussa uskonto muuttui taas ortodoksiseksi alueen tultua liitetyksi uudelleen Venäjään Uudenkaupungin rauhan jälkeen 1721.⁴⁷

Kansatieteen tutkijat Suomessa ovat kiinnittäneet huomionsa morsiuspenkin yhteydessä käytettyyn tellaan, *brudpäll*, mutta ohittaneet itse morsiuspenkin/morsius-tuolin, minkä yhteydessä tellaa on kirkoissa käytetty. Tämä johtuu varmasti siitä, että morsiuskatos, tella, tuli osaksi kansanomaista perinnettä siirtyessään kirkollisesta ympäristöstä kotivihkimisten varusteeksi. Morsiustuoli sen sijaan ei kotiutunut 1700-luvulla yleistyviin kotivihkiäisiin, liittyihän sen käyttöön aikoinaan monivaiheinen morsiusmessu. Morsiusmessu jäi pois luterilaisista vihkimenoistakin jo 1700-luvulla, jolloin tuli tavaksi se, että kotona tai kirkossa vihitty pari osallistui seuraavan sunnuntain jumalanpalvelukseen.⁴⁸

Jos 1700-luvulla vihkiparin yhteiseksi istuimeksi haluttiin jotain erityisen arvokasta ja hienoa, se oli varmasti tuohon aikaan säätyläispiireissä Pohjoismaissa yleistynyt tuotihuonekalu, *kanapee* tai *istumasohva*. Kirkkokin saattoi osallistua tähän modernisaatioon. Niinpä esimerkiksi Paraisten kirkkoon saatiin lahjoituksena isonvihan aikana

⁴⁶ Jyrki Knuutila toteaa morsiusmessun suorituspaikoista, että ”vihkipari oli sekä keski- että reformaatioajalla morsiusmessun aikana kirkkorakennuksen kahdessa paikassa, kuorin morsiuspenkissä ja kuoriaidan oven edessä tellan alla (Knuutila 1990, 435). Kuitenkin kirkkojemme kalustoluetteloissa 1600–1700-luvuilta mainitaan useammin kuin kerran *vihkimistuolin telta* tai *vihkituolin peite*. *Suomen kirkot*: Masku, Raisio, Pyhäranta, Rymättylä.

⁴⁷ www.google/Sortavala . - Kun Pietari I valloitti Karjalan Venäjälle 1700-luvun alussa luterilainen kirkko joutui luonnollisesti väistymään. Karjalaisia *kanoppeja* voi siis pitää – jos tekstissä mainittu hypoteesi on oikea – relikkeinä, joilla oli mahdollisuus säilyä vain profaaneissa tiloissa. Ortodoksien kirkollinen vihkiminen avioliittoon ei tunne sen paremmin morsiuspenkkiä kuin morsiuskatoakaan. Ks. esim. Lempiäinen 2004, 173.

⁴⁸ Knuutila 2001; Heikinmäki 1981.

nahalla verhoillut morsiustuolit ja aivan varmasti aikansa muotia on seurannut myös rouva Brander, joka lahjoitti yhtä arvokkaalla verhoilulla varustetut vihkituolit kirkolle vuonna 1781.⁴⁹

Otsikon kysymykseen tuntui aluksi olevan helppo vastata. Muodikkaiden istumahuonekalujen määrä ja laatu 1700-luvulla ja kansanomaistuuessaan 1800-luvulla näyttävät ajoittavan suomalaisen kanapeen 1800-luvulle ja kirjoittajan tehtäväksi tuntui jäävän vain näiden suomalaisten muotojen esittely. Askarruttamaan jäänyt kanoppi- niminen kääntöpenkki johti kuitenkin pohdiskelemaan paljon vanhempien istuimien ja niiden käyttöyhteyksien problematiikkaa. Punkalaitumelaisen pitkän, salin huonekaluksi tehdyn puusohvan takaa hahmottuivat vanhemmat juhlalliset puitteet: kirkon kuori ja siellä morsiussmessun yhteydessä käytetyt varusteet.

Suomalaisen kanopin/kääntöpenkin yhteys keskikaikaiseen *conopaeum* -nimiseen katokselliseen vuoteeseen ja arvoistuimeen jää edellisten todisteiden varassa melko hypoteettiseksi. On aivan mahdollista, että *kanappi/kanoppi* -nimitys johtuu siitä, että karjalaisille tuttu kääntöpenkki sai vain uudemman muotisohvan nimen muistuttaessaan mitoiltaan ja käytöltään sitä.

Ilmeistä joka tapauksessa on, että morsiustuolit ja -penkit ovat esineryhmä, jota koskeva syvempi tutkimus on tekemättä – niin Suomessa kuin muuallakin pohjoismaissa.⁵⁰

LÄHTEET

Painamattomat lähteet

Helsingin yliopisto, kansatiede
Tarkka, Elina 1964, Suomen kansanomaiset huonekalut 1700-luvun lopussa ja 1800-luvun alussa perukirjojen mukaan. Seminaariesitelmä nro 82.
Kotimaisten kielten tutkimuskeskus (KKTK)
Suomen murteiden sanakirjan kokoelmat (SS:YK)
Suomalainen talonpoikaiskoti
Tutkimusarkisto, huonekalukortisto
Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS)
Ethnographica (E)
Tietoja perukirjoista Satakunnasta
Marja-Liisa Lehdon hallussa oleva tutkimusaineisto
www.google.com – hakusanat kanapee, conopeum, brudbänk, brudstol, Sortavala

Suullisia ja kirjallisia tietoja ovat antaneet

Halén, Harry, FL
Hänninen, Anneli, FM
Knapas, Marjaterstu, FL
Lehto, Marja-Liisa, FM
Pitkäranta, Reijo, FT
Slotte, Peter, FT

⁴⁹ *Finlands kyrkor* VIII, 1975, 76.

⁵⁰ Karlson, SML – kaikki norjalaiset keskiaikaiset tuolit ovat kirkoissa. Niitä koskevissa artikkeleissa puhutaan kirkkoistuimista.

Painetut lähteet

- Bringéus, Nils-Arvid 1964, Problem kring kyrklig skrud. *Rig 1964*. Stockholm.
- Bringéus, Nils-Arvid 1987, *Livets högtider*. Borås.
- Carlsson, Lizzie 1965, "Jag giver dig min dotter". *Trolovning och äktenskap i den svenska kvinnans äldre historia*. I–II. Skrifter utgivna av institutet för rätthistorisk forskning I:8, I:20. Lund.
- Ekhoff, Emil 1908, Snidad bänk från Kungsåra kyrka i Västmanland. *Formvännen* 1907. Stockholm.
- Florinus, Henrik 1976 (1678), *Nomenclatura. Näköispainos Henrik Florinuksen vuonna 1678 painetusta latinalais-ruotsalais-suomalaisesta sanakirjasta*. Pieksämäki.
- Heikinnmäki, Maija-Liisa 1981, *Suomalaiset häätavat*. Keuruu.
- Hellqvist, Elof 1957, *Svensk etymologisk ordbok*. Tredje upplagan. Malmö.
- Helsti, Hilka 2000, *Kotisyntyysten aikaan. Etnologinen tutkimus äitiyden ja äitiysvalistuksen konflikteista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 785. Helsinki.
- Hyvönen, Heikki – Knapas, Marjaterä 1990, *Suomen kirkot. Finlands kyrkor. Turun arkkihiippakunta 12. Rauman rovastikunta I*. Helsinki.
- Jantunen, Aili 1956, Tietoja tellan kansanomaisesta käytöstä. *Kalevalaseuran vuosikirja 36*. Helsinki.
- Juslenius, Daniel 1968 (1745), *Suomalaisen Sana-Lugun Coetus*. Näköispainos. Porvoo.
- Karjalan kielen sanakirja II*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVI.2. Helsinki 1974.
- Karlson, William 1928, *Studier i Sveriges medeltida möbelkonst*. Lund.
- Karlsson, Lennart 1976, *Romansk träornamentik i Sverige*. Acta Universitatis Stockholmiensis 27. Klippan.
- Kluge, Friedrich 1957, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache* 11. Berlin.
- Kotiteollisuus* 1985/4. Helsinki.
- Knuutila, Jyrki 1990, *Avioliitto oikeudellisena ja kirkollisena institutiona Suomessa vuoteen 1629*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 151. Jyväskylä.
- Lempiäinen, Pentti 1969, *Lapsensyntyttäjien ja morsianten kirkkoonotto*. Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja LXXXI. Joensuu.
- Lempiäinen, Pentti 2004, *Pyhät toimitukset*. 4. Uud. painos. Hämeenlinna.
- Lilius, Henrik – Nikula, Sigrid – Riska, Tove 1972, *Suomen kirkot. Finlands kyrkor. Turun arkkihiippakunta TÄYD Naantalin rovastikunta*. Helsinki.
- Lönnrot, Elias 1874, *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja I*. Helsinki.
- Nikula, Sigrid 1975, *Finlands kyrkor. Suomen kirkot VIII*. Borgå stift, Åbolands prosteri II. Museiverket, Museovirasto. Helsingfors.
- Nykysuomen sanakirja*. 12. painos. Porvoo 1990.
- Otavan Iso Tietosanakirja*. Keuruu 1963.
- Riska, Tove 1959, 1961, *Suomen kirkot. Finlands kyrkor. Turun arkkihiippakunta I–II*. Helsinki.
- SAOB. *Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien*. 13. bandet. Lund 1935.
- Sandholm, Åke 1963, *Klockarämbetet i den svenska kyrkoprovinsen under medeltiden*. Acta Academiae Aboensis Humaniora XXVI.1. Ekenäs.
- Savolainen, Irma 2001, *Sukujen välisestä sopimuksesta ikuisen rakkauden valaan. Narinkka 2001*. S. 1.
- Schroderus, Ericus Ubsal. 1941 (1637), *Lexicon Latino-scondicum*. Näköispainos. Uppsala.
- Skrifter utgivna av Dalslands folkhögskolas elevförbund*. Red. Sigfrid Gunnäs. Färgelanda 1916.
- Smith's Dictionary of Greek and Roman Antiquities*. London 1875.
- SML. *Svenskt möbellexikon* 3. Malmö 1962.
- Stolt, Bengt 1964, *Kyrklig skrud enligt svensk tradition*. Stockholm.
- Stolt, Bengt 1966, *Riksinventarier och kyrklig textilforskning. Rig 1966*, Stockholm.
- Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja* 1. Jyväskylä 1992.
- Troels-Lund 1936, 1938, 1939, *Dagligt liv i Norden på 1500-talet*. Utg. Knud Fabricius. IX Trolovning. X Bröllopsförberedelser. XI Bröllop. Stockholm.
- Vahter, Tyyni 1952, *Petäjäveden kirkon morsiuskatos. Kotiseutu*. Forssa.
- Vanhan kirjasuomen sanakirja II*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 33. Helsinki 1994.
- Vilkuna, Kustaa, 1956, *Telta ja teltamoinen. Kalevalaseuran vuosikirja 36*. Helsinki.

Vilkuna, Kustaa 1964, *Kihlakunta ja häävuoode. Tutkielmia suomalaisen yhteiskunnan järjestyksen vaiheilta*. Keuruu.
Virkkala, Kalevi – Kopisto, Aarne – Lehtonen, Erkki 1967, *Suur-Ulvilan historia I*. Pori.
Vuorela, Toivo 1979, *Kansanperinteen sanakirja*. Porvoo.
W-ö W-n. *Kyläkirjaston Kuvalehti* 1895, B-sarja, nro.
Östergren, Olof 1981 (uusintapainos), *Nusvensk ordbok*. London.

SUMMARY

The Finnish *canapé*

In formal Finnish, the word *kanapee* (*canapé*) has two meanings. As a sofa or couch, it is known as *kanapee*, *kanappi* and *kanoppi* in various dialects of Finnish, and as *kanapeli* and *konapeli* (Map 1) in Karelian. The word derives via French, from the Greek *konopeion* meaning an Egyptian bed fitted with a mosquito net.

In various dialects of Finnish, *kanapee* has other meanings than an upholstered or wooden, bench-like sofa (Figs. 1, 4). The *kanapee* could be converted into a bed for the night by removing its lid. In Karelia, the *kanapeli/konapeli* was "a modern wooden sofa". In East Finland, however, the word could sometimes mean a seat predating the sofa, viz. a turn-back bench (Figs. 6, 7).

The oldest and most skilfully crafted turn-back benches are the so-called bridal benches in churches (Fig. 5). Turku Cathedral is mentioned as having had bridal benches already in the 15th century. The oldest bridal benches, however, were meant for only one person (Figs. 8, 10). Before the Christianization of Sweden, marriages were contracts between families, and the agreement was sealed in the home of the bride. On this occasion, the bride took her place on the bridal bench. It is suggested in the present article that the bridal benches of churches are a direct continuation of the pre-Christian forms of conducting weddings. The role of the matchmaker was now taken over by the priest and the "sacred seat" together with the bride was moved to the most sacred part of the church, the choir. As the forms of church ceremonies evolved, a similar seat was made for the groom (Fig. 8). The location of the bridal bench in connection with the mass in pre-Reformation times has been established in studies (Fig. 9). The Reformation gave a central role to the sermon in divine service and accordingly to the pulpit, the traditional location of which has been at the boundary of the choir and the nave. The turn-back benches permitted the bridal couple to turn to face the priest when he moved to the altar or from the altar to the pulpit.

In addition to the bridal bench, standard wedding-ceremony items in churches included the *tella*, a canopy held above the bridal couple. In some Roman-Catholic countries, the Latin term *conopaeum* meant a similar baldachin-type canopy held over a person of high rank. The ecclesiastical term *canopy* in the English language evolved from this Latin word. Common to its various meanings is the fact that it is always some kind of overhead cover. In Finnish studies, the term *tella* is regarded as proof of the considerable age of the canopy in wedding ceremonies. The word was already borrowed into Proto-Finnic in the period preceding Ancient Swedish. The medieval Latin *conopeum*, as also the word *tella*, are assumed to have meant the wedding bed and its curtain. Like the bridal bench, the bed also had a supported canopy above it.

I suggest that the Latin *conopaeum*, which was still known to the writers of dictionaries in the early 17th century, albeit as meaning "cover", was transferred *pars pro toto* to refer to the turn-back bench that was used under a "cover" in church, i.e. the seat of the bridal couple.